

Олена Мирошник

ТВОРЧА ІНІЦІАТИВА ВЧИТЕЛЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАДАЧ

Рассматривается интегрированный показатель (творческая инициатива) профессиональной активности учителя, который определяет результативность педагогической деятельности.

Описываются психологические свойства творческой инициативы.

Integrative index of the teacher's professional activity, called creative initiative is examined. This index determinates the high results of the pedagogical activity. Psychological structure of the creative initiative is described.

Розвиток сучасних технологій освіти висуває особливі вимоги до фахової підготовки вчителя як головного організатора педагогічного процесу. У відповідності до принципів активності учня у навчально-виховному процесі, гуманного до нього ставлення, особистісного розвитку, індивідуального підходу педагогічна діяльність набуває ознак творчої.

Досліджуючи проблему творчості вчителя, В.І.Зягвизінський [4] зазначає, що педагогічна творчість має багато спільного з іншими видами творчості (наукової, технічної, художньої), водночас у неї є власна специфіка. Так, творчість учителя може бути обмежена у часі та пов'язана з очікуванням тільки позитивного результату, творчість учителя – це завжди співтворчість із педагогічним колективом і кожним учнем.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях вивчаються питання, які пов'язані з аналізом умов і чинники, що визначають творчість педагога. Це, перш за все, праці, що присвячені вивченню структури мислення вчителя (М.М. Кашапов, Ю.М. Кулюткін, Е.К. Осипова); професійних ідеалів і цінностей (Л.М. Мітіна, В.А. Семиченко, Г.С. Сухобська); професійно значущих властивостей особистості, педагогічних здібностей та вмінь (В.М. Козієв, Н.В. Кузьміна, Л.О. Регуш, Т.С. Яценко).

Ключовим питанням нині залишається необхідність пошуку вихідних показників, на основі яких було б можливо оцінювати повноту процесу реалізації творчого потенціалу особистості педагога. Саме цим пояснюється **актуальність даного дослідження.**

Об'єктом дослідження є творча діяльність вчителя у сфері реалізації професійних завдань.

Предметом дослідження стала творча ініціатива як інтегральний показник прояву творчої активності вчителя у педагогічній діяльності.

Мета дослідження полягала у визначенні психологічної сутності творчої ініціативи, розгляду форм її прояву у педагогічній діяльності.

Відповідно до предмету і мети визначено такі **завдання дослідження**:

- здійснити теоретичний аналіз феномену творчої ініціативи;
- розкрити психологічні показники вияву творчої ініціативи вчителя у сфері професійної діяльності;
- розробити методику діагностування творчої ініціативи вчителя у розв'язанні педагогічних завдань.

Результати теоретичного аналізу проблеми

Аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми креативності показав, що в якості її вихідного базового фактора можуть виступати лише ті утворення, які імпліцитно включають мотиваційні та інтелектуальні характеристики особистості. У якості такого вихідного показника розглядається характер активності особистості у конкретному акті діяльності. Методологічний аналіз проблеми активності демонструє поширену точку зору відносно розуміння сутності активності як міри взаємодії суб'єкта з об'єктом. Особливості трактування активності у рамках психологічних досліджень полягають у наявності різних підходів до визначення показників активності у зв'язку з різнорівневим характером її прояву. Так, при аналізі психічної активності на рівні індивіда, на перший план виступають її формально-динамічні характеристики (швидкість, тривалість, ступінь напруженості). При розгляді активності на рівні особистості, предметом уваги є не тільки кількісні, але й якісні характеристики, які відображають таку її властивість, як спрямованість на перетворення зовнішнього світу та себе самого, як суб'єкта діяльності. Це положення основане на методологічному принципі, згідно з яким „зовнішні причини” діють лише опосередковано через „внутрішні умови” (С.Л.Рубінштейн). На думку Д.Б. Богоявленської [2], А.М. Матюшкіна [3], якісним показником, що визначає міру взаємодії особистості з оточуючим

світом, виступає творчий (продуктивний) або репродуктивний (пасивний) характер прояву активності у конкретному акті діяльності.

Визначення психологічного механізму, що обумовлює вияв різних якісних характеристик активності у діяльності, потребує аналізу внутрішніх джерел даної активності. Вирішення цієї проблеми пов'язане з розглядом цілісної системи ставлень особистості до зовнішнього світу, яка об'єктивується у домінуючих мотивах та потребах. На думку К.О.Абульханової-Славської [1], потреби та спрямованість є психологічними модальностями діяльності, які одночасно виступають особистісними і діяльнісними квантами її активності.

Аналіз потреб, мотивів у зв'язку з проблемою внутрішніх джерел активності особистості, здійснювався у контексті розгляду її специфічних особливостей, змістом яких є відображення сутності особистості як суб'єкта діяльності. В історії психології ця ідея розглядалась у різних парадигмах (психоаналітичній, гештальтпсихологічній, диспозиціональній, гуманістичній). Розкриваючи соціально-психологічну природу потреб особистості, К.О.Абульханова-Славська, М.З.Неймарк, Б.Ф.Ломов, Г.С.Тарасов, С.Л.Рубінштейн зазначають, що серед вищих потреб людини слід виокремити найсильнішу потребу – потребу у самореалізації, повному вияві власних здібностей. Необхідно підкреслити, що потреба у самореалізації не визначає характеру активності в конкретному акті діяльності. Механізм, що забезпечує „міру” активності, що виявляється в діяльності, спрацьовує через ставлення особистості до цілей і завдань діяльності, яка здійснюється. Позитивне ставлення до неї сприймається суб'єктом діяльності, а саме її цілей та завдань як особистісно значущих, пов'язаних з проявом продуктивної активності в конкретному акті діяльності. Якщо цілі діяльності не мають для особистості цінності, вони стримують її прагнення до самореалізації та визначають прояв репродуктивної активності у розв'язанні завдань діяльності.

На нашу думку, інтегративним показником, що відображає творчий (продуктивний) характер активності у конкретній діяльності, є творча ініціатива, під якою розуміємо особливу якість активності у професійній

діяльності, що виявляється людиною та характеризує ступень перетворень, які вона здійснює з об'єктом діяльності. Дослідження творчої ініціативи вчителя у сфері професійної діяльності потребує аналізу ціннісних утворень особистості, які відображають його ставлення до соціальних ідеалів, вимог суспільства, що висувуються до нього як до суб'єкта професійної діяльності. Цей аспект проблеми тісно пов'язаний із питанням, що стосується соціальної відповідальності особистості педагога. Повнота і адекватність відображення соціальних вимог людиною підвищує рівень соціальної відповідальності за їх реалізацію. Виходячи з того, що адекватність прийняття педагогічних цілей пов'язана з наявністю розвинутої „потреби для інших”, розглядаємо спрямованість педагога як фактор, що визначає модальні ознаки активності у розв'язанні педагогічних завдань.

Творча ініціатива, як інтегральний показник активності у сфері професійної діяльності, відображає її вибірковість (спрямованість на реалізацію професійних завдань), продуктивність (творчий характер її прояву при розв'язанні професійних завдань), якісно інший рівень її регуляції (соціальну відповідальність). Опис феноменологічних аспектів творчої ініціативи потребує визначення форм її прояву у конкретних актах педагогічної діяльності.

У психологічній науці педагогічна діяльність розглядається як система педагогічних задач (Ю.М. Кулюткін, О.М. Леонтьєв). Цей підхід дозволяє розглядати процеси розв'язання педагогічних задач як певну модель функціонування активності вчителя у професійному середовищі, а її якісні показники як домінуючі стратегії пошуку способів вирішення цих задач. Творча ініціатива пов'язана зі стратегіями продуктивного пошуку, які характеризуються елементами новизни, педагогічної оптимальності, відсутністю механічного перенесення педагогічного досвіду.

Завдання дослідження полягало у розробці методичного інструментарію для виявлення творчої ініціативи. При укладанні методики спиралися на положення про те, що творчий рівень активності особистості вчителя може бути виявлений у стратегіях пошуку розв'язання педагогічних задач. Стратегії

пошуку відображають орієнтацію вчителя на вияв звичайних для нього способів та прийомів дій у педагогічних ситуаціях.

Ми виходили з припущення про те, залежно від ступеня розвитку „потреби в іншому” вчитель може використовувати або формальні (стандартні) способи та прийоми, якими користуються у подібних ситуаціях, або він може створювати способи вирішення, які є наслідком глибокого розуміння позиції учнів у даній ситуації. Отже, мова йде про стратегії перенесення стандартних способів поведінки та стратегії, які відображають орієнтацію на створення, винахід учителем оптимального способу вирішення конкретної педагогічної ситуації. Останні і є формою вияву творчої ініціативи вчителя.

В основу процедури експериментального дослідження покладена методика моделювання вчителем педагогічних ситуацій.

Педагогічні ситуації добиралися з урахуванням таких ознак:

- неповнота інформації щодо опису плану подій;
- наявність багатоаспектної структури взаємин у ситуації (учитель-учень, учитель-класний керівник, учитель-батьки, учитель-колеги, учитель-предметно-методичні завдання ін.);
- відсутність підказок можливих способів вирішення ситуації, які виявляються в емоційному забарвленні певних елементів педагогічній ситуації;
- різноплановість події, фабули ситуацій, що використовуються в експерименті.

У ході експерименту вчитель навмисно був поставлений у ситуацію розв'язання задачі з багатьма невідомими. Стратегії пошуку способів розв'язання задачі виявлялись у залежності від реакції вчителя на дефіцит інформації щодо опису плану події ситуації, дискурсивності процесу пошуку (наявності процедури припущень-наслідків), урахуванні всіх структурних елементів плану події, чутливості вчителя до можливих негативних наслідків прийнятих рішень.

Згідно з інструкцією вчителю пропонувалося знайти найбільш доцільні рішення 5 педагогічних ситуацій. Час на пошук рішення не обмежувався. Після того, як рішення було знайдено, вчителю пропонувалось дати відповідь на запитання: „Які наслідки може мати ваше рішення для учасників ситуації?”. Процес пошуку рішень фіксувався у протоколі. На початку роботи до кожної педагогічної ситуації розроблялась модель її плану подій.

Наприклад, ситуація „Шкільний спектакль”.

Готується шкільний спектакль. Головний герой за три дні до вистави захворів. Роль віддали слабкому учневі, якій ніколи не брав участь у роботі класу. До початку вистави мама все ж таки привела хворого хлопчика, хоча раніше говорила, що не зможе цього зробити.

Модель плану подій даної ситуації включає такі аспекти взаємодій її учасників:

- учитель – хворий хлопчик;
- учитель – мама;
- учитель – слабкий учень;
- учитель – класний колектив;
- мама – хворий хлопчик;
- класний колектив – слабкий учень;
- класний колектив – хворий хлопчик;
- класний колектив – глядачі.

Оцінка рішень здійснювалась згідно з визначеною таблицею аналізу стратегій пошуку рішень (табл.1):

Параметри аналізу стратегій пошуку рішень в умовах моделювання педагогічної ситуації

№ п/п	Етапи пошуку рішень	Творча ініціатива	Нормативна активність
1.	Попередня орієнтація	<ul style="list-style-type: none"> • наявність дій з уточненням умов задачі (час, місто, вік, тривалість у роботі, індивідуально-психологічні особливості учасників ситуації); • повний аналіз плану подій; • рефлексивні дії по відношенню до учасників ситуації; 	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність дій з уточненням умов задачі; • скорочений аналіз плану подій, ігнорування окремих структурних ліній взаємодії учасників ситуації; • відсутність рефлексивних дій по відношенню до учасників ситуації;

		<ul style="list-style-type: none"> • висока варіативність дій-припущень. 	<ul style="list-style-type: none"> • низька варіативність дій-припущень
2.	Розробка рішень	<ul style="list-style-type: none"> • багатоваріативність рішень; • вибір оптимального рішення. 	<ul style="list-style-type: none"> • наявність одного варіанту рішення.
3.	Прогноз наслідків обраного рішення	<ul style="list-style-type: none"> • висока чутливість до негативної інформації під час прогнозу можливих наслідків рішення; • наявність прогнозу розвитку подій у часі; • цілісний характер прогнозу. 	<ul style="list-style-type: none"> • низька чутливість до негативної інформації під час прогнозу наслідків рішення; • відсутність прогнозу розвитку подій у часі; • частковий характер прогнозу.

Кожний із визначених параметрів, що характеризують зміст етапів пошуку рішення, оцінюється за трибальною шкалою (від 1 до 3). У виборчій сукупності визначається мінімальне та максимальне значення параметру. Дається якісний аналіз процесу пошуку шляхом виявлення домінуючих стратегій.

Для стратегій, що характеризують творчу ініціативу, властиві такі ознаки процесу пошуку: цілісний аналіз плану подій у ситуації, орієнтація на уточнення умов ситуації, наявність рефлексивних дій по відношенню до усіх учасників ситуації, варіативність дій-припущень, розробка декількох варіантів рішення, вибір оптимального рішення, висока чутливість до негативних наслідків прийнятих рішень, прагнення до їх усунення, цілісний прогноз наслідків відповідно до структури плану подій, прогноз подій у часі.

Стратегії пошуку рішень, що виявляють нормативну активність учителя у сфері професійної діяльності, мають такі ознаки: частковий аналіз плану подій, відсутність орієнтації на уточнення умов ситуації, рефлексивні дії по відношенню до окремих учасників ситуації, або їх відсутність, одностайність дій-припущень, розробка одного варіанту рішення, низька чутливість до

негативних наслідків обраного рішення, частковий прогноз наслідків та відсутність прогнозу розвитку подій у часі.

Розроблена методична процедура має бути застосована у комплексі з іншими методиками, які спрямовані на вивчення мотиваційно-ціннісної сфери вчителя, зокрема особливостей його соціально орієнтованих професійних цінностей.

Висновки. Упровадження терміну „творча ініціатива” дозволило обґрунтувати положення про те, що творча активність учителя у професійній сфері, є проявом загальної мотиваційної тенденції в самоактуалізації, що опосередкована складною взаємодією його ціннісно-орієнтаційної спрямованості („Широка педагогічна орієнтація”) і включенням у сферу діяльності когнітивного потенціалу. Була відпрацьована система параметрів прояву творчої ініціативи в конкретному акті педагогічної діяльності (у ситуаціях моделювання педагогічних задач).

Література

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философская концепция С.Л.Рубинштейна. – М.:Наука, 1984.– 243 с.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 172 с.
3. Джидарьян И.А. Категория активности и ее место в системе психологического знания // Категории материалистической диалектики в психологии. – М.: Наука, 1988. – С.59-89.
4. Загвязинский В.И. Развитие педагогического творчества учителя. – М.:Знание, 1986. – 40 с.
5. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.:Педагогика, 1972. – 208 с.
6. Мирошник Е.Г. Психологические механизмы творчества учителя в сфере профессиональной деятельности // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3 т. – К.: Гнозис, 1998. – Т.ІІ. – С.492 – 497.